

המסדר יעבור לדוס: מי מפחד מהחיילים הדתיים?

בשמאל זעמו לגלות את קיומה של מזימה דתית-לאומית להשתלט על הצבא. בימין טענו כי זוהי קונספירציה נגד קצינים בני הציונות הדתית. **וד"ר ראובן גל**, מי שחולל את המהומה, משוכנע ששני הצדדים טועים, אבל מרוצה מקיומו של הוויכוח

יונתן יזרעאלי, דיוקן | 30/9/2013 16:20

תגיות: חיילים דתיים, צה"ל **ד"ר ראובן גל**, נורת הבקרה של **ד"ר ראובן גל**, מומחה ליחסי צבא וחברה, נדלקה בעקבות תמונה שפורסמה בעיתון לפני כמה שנים. נראו בה כמה מטירוני חטיבת כפיר, שהניפו שלט נגד פינוי יישובים יהודיים. "קראתי את הידיעה ואמרתי לעצמי, יש פה בעיה", מספר **גל**. "כבר בפינוי גוש קטיף חששנו מסרבנות, אבל אז זה היה סביב אירוע ממלכתי והיסטורי, וכאן זה היה בתוך שגרת הפעילות השוטפת. כחוקר, זה התפרש אצלי כמשהו אחר לגמרי. באתם הימים היו עוד איתותים שאישרו לי את תחושת הבטן, והתחלתי לבדוק את הנושא. הרגשתי שיש כאן תופעה שצריך לבחון, כי היא חדשה בהקשר של צבא-חברה".

"קראתי את הידיעה ואמרתי לעצמי, יש פה בעיה". גדוד שמשון
"לא מפנים ישובים" צילום: מרים צחי

הדתה, כך קרא **ד"ר גל** לתופעה. הוא אף בדק באקדמיה ללשון אם אכן קיימת מילה כזו בשפה העברית. עד לאותו היום היא לא עלתה על שפתי, אבל מרגע שהתברר לו ש"יש תעודת הכשר", החל לעשות בה שימוש. המשמעות המדויקת, אם תהיתם, היא התגברות גורמים דתיים בארגון כלשהו.

"קיבצתי כמה אנשים - במבי שלג, יאיר שלג, אסא כשר, ליאור טל, אשר כהן ואחרים - העלינו את השאלות והתחלנו לדבר. בסוף היום הזה היה ברור לכולנו שזה לא בדמיון שלי בלבד. יש כאן תופעה מובחנת, שאיננה בעייתית לכשעצמה, אבל באופן מובהק יש כאן פוטנציאל של בעייתיות. חשוב לי להבהיר את הנקודה הזו: אין בהכרח סכנה, אבל יש פוטנציאל של סכנה. ההבדל הזה לא פוטר אותנו מלנקוט צעדים, אבל הוא קיים".

בעקבות השיחה הראשונה קיימו **גל** וחבריו יום עיון בהשתתפות מיטב החוקרים, אנשי צבא בכירים (בהם האלוף דאז בני גנץ וקצין חינוך ראשי אלי שרמייסטר) וגורמים נוספים. בסיומו היה

ברור לגל שחייבים לאגד את תוצרי הדיון בספר, כדי שיהיו זמינים ונגישים לקהיליית החוקרים, לחברה הישראלית ולהנהגתה. כך נוצר הספר 'בין הכיפה לכומתה: דת, צבא ופוליטיקה בישראל' (2012), אשר מתעמק בשאלת תהליכי ההדתה בצה"ל.

לראשונה נבחנת התופעה בכלים מקצועיים, בעזרתם של לא פחות מעשרים חוקרים מדיסציפלינות שונות – היסטוריה, פילוסופיה, כלכלה, סוציולוגיה, פסיכולוגיה וספרות - כל חוקר וארגז הכלים שלו. התוצאה היא דיון רב-קולי מקיף ומעמיק, כאשר חלק מן הקולות 'מכבדים' וחלקם 'חושדים'.

זו לא בעייתית לכשעצמה, אבל באופן מובהק יש כאן פוטנציאל של בעייתיות" צילום: יאב גוטרמן, דובר צה"ל

הדיון המתקיים בספר אף גלש, כצפוי, אל מעבר לכריכתו. מאז צאתו לאור הוא עורר הדים רבים, ונגע בעצבים החשופים של כל מי שצה"ל, הגוף הממלכתי ביותר במדינה, חשוב לו. בלהט הדיון הציבורי שהתלקח, היו מי שביקשו להצמיד ל'בין הכיפה לכומתה' תווית של תיאוריית קונספירציה מבית היוצר של השמאל האקדמי.

כל מטרת הפרויקט, כך נטען, היא לייחס למגזר הדתי-לאומי מזימת השתלטות פוליטית ואידיאולוגית על הצבא. בין דפי הספר, יצוין, אכן קיימת סברה כזו, מוצהרת, אבל היא איננה קונספירטיבית: מדובר בניתוח של האסטרטגיות הזמינות בפני כל אג'נדה שיכולה לתפוס עמדות כוח בפוליטיקה, בתקשורת ובצבא. זו גם אינה הסברה הבלעדית העולה בספר, ובוודאי שאיננה מייצגת את הדיון הרב-ממדי המתנהל בו.

כדי לאפשר את המשך הדיון פנים אל פנים, וגם משום שהוצאת ספר היא סיבה למסיבה, נערך לאחרונה ברמת-אפעל ערב עיון חגיגי מטעם ארגון התרבות בינ"ה, המפעיל בין היתר את 'הישיבה החילונית'. ערן ברוך, מנכ"ל בינ"ה, פתח את הכנס בתיאור אפיזודה משירות המילואים שלו כמפקד פלוגה.

באירוע משפחות שאורגן עבור קציני החטיבה, הוא סיפר, ניתן היה להבחין בבירור שבשולחן של הקצינים הבכירים, מהסמח"ט ומעלה, כולם הם אנשי ההתיישבות העובדת, ואילו בשולחנות האחרים, 70 אחוז מהמשפחות היו דתיות, רובן מיהודה ושומרון. "זו תופעה שלא הייתה כמוה", אמר ברוך. "יש לה היבטים שונים, חלקם חיוביים וחלקם בעייתיים, ועצם השאלה צריכה לעלות לסדר היום".

גם ד"ר גל הציג את הפרויקט כ"ריית פתיחה" של דיון לאומי שחייבים להתעמת איתו, וקרא לנוכחים לא לפחד להציב את הפרה הקדושה על שולחן הניתוחים, או להושיב אותה על ספת הפסיכולוג.

"הפרה הקדושה על שולחן הניתוחים" מסע כומתה גדוד צלום:
פלאש 90

מוקי צור, שדיבר בכנס, אמר כי מה שמכונה היום "הדתה" אינו אלא התפוררות ההגמוניה של ההתיישבות העובדת, ודמוקרטיזציה שעוברת החברה הישראלית. עם זאת, הוא הזהיר מסכנות מרחיקות לכת שאולי מצפות בסוף התהליך: "אם אדם אחד עם אקדח אחד עשה שינוי כל כך דרסטי, קל וחומר השינוי שיכולה לעשות קבוצה קטנה – שאינה מייצגת אף ציבור זולתה! – בהינתן התנאים לכך".

מנגד, פרופ' סטיוארט כהן מאוניברסיטת בר-אילן בירך על התפנית ההיסטורית, שלדבריו מייצרת עושר תרבותי. הדת, אמר כהן, איננה הגורם המשמעותי ביותר שמשפיע על הצבא מבחוץ: לפני טוענים לכתר גורמים משפטיים, תקשורתיים, כלכליים ועוד. מסקנתו של כהן היא שיש דווקא לחזק את הרבנות הצבאית, כדי שתהיה לה אוטונומיה פסיקתית - כזו המונעת משיקולי החיים של המערכת הצבאית.

"צה"ל בעשורים האחרונים עובר תהליכים משמעותיים הקשורים בציבור הולך וגדל של אנשים דתיים ונשים דתיות שמשתתפים בו כמנהיגים", אומר לנו ערן ברוך. "חשובה עצם העלאת הנושא על סדר היום, הפתיחה של הדין. בעיני השאלה הבערת ביותר היא הניסיון לאתגר קבוצות מנהיגות יהודיות, לאו דווקא אורתודוקסיות, להיות חלק מן הדין הזה".

המטוטלת משנה כיוון

בסוף המאה ה-19 ותחילת המאה ה-20 הצביעו אינטלקטואלים אירופים על תופעה חברתית רבת משמעות: הדת הולכת ונעלמת מהעולם. הוגים דוגמת מקס ובר, אמיל דורקהיים, זיגמונד פרויד ואחרים ניתחו את התופעה, ומסקנותיהם השונות זכו לכותרת המשותפת "תזת החילון".

על פי התזה, אם בעבר הייתה הדת ציר שסביבו מתארגנת החברה האנושית, כעת מוסטת הדת לשוליים, עוברת תהליך של הפרטה מן המרחב הציבורי למרחב הפרטי, ועתידה להתפוגג כליל. הציר החדש הוא אתוס שמורכב על פי רוב מהומניזם, דמוקרטיזם ומדע רציונליסטי.

ההשלכות של תזת החילון היו מרחיקות לכת, והיא הפכה מקובלת על חוקרים מכל התחומים. אלא שבשלהי המאה ה-20 עמדה קהיליית החוקרים בפני מציאות חברתית עולמית שאינה תואמת את המפה ששורטטה מראש: הדת לא איבדה את השפעתה על מארג החיים, לא הוסטה לשוליים, לא נעלמה מן המרחב הציבורי וכל שכן לא הסתלקה כליל. לאור זאת החלו לעלות פרדיגמות אחרות, חלקן מבטלות את תזת החילון וחלקן מפתחות אותה. אחת מאלה מדברת על תהליכים של הדתה, או דתיזציה.

מהמפה החברתית החדשה עולה שתהליך החילון לא היה אלא מגמה בודדת בתוך תנועת

מטוטלת רחבה יותר. תהליכי ההדחה, אליבא דדגם החדש, הם רחבים מאוד, באים לידי ביטוי בצורות מגוונות, ויש בכוחם להסביר קשת רחבה של תופעות - החל בפונדמנטליזם דתי ועד לסדנת ניו-אייג' טיפוסית.

פרדיגמת ההדחה היא זו שעומדת כאמור בבסיס הפרויקט של **ד"ר ראובן גל** וקבוצת החוקרים שהתאגדה סביבו. הללו מנסים לזהות, לנתח ולמפות את התהליכים החברתיים שעוברים על צה"ל בשני העשורים האחרונים, בכל הנוגע ליחסי דת וצבא.

"פרדיגמת ההדחה היא בסיס הפרויקט שלי" ד"ר ראובן גל צילום: יוסי אלוני

גל, יליד '42, הוא פסיכולוג קליני בהכשרתו. זה עשרות שנים הוא מלווה את צה"ל ומערכת הביטחון, כולל תקופת שירות כפסיכולוג הצבאי הראשי. בהמשך שימש סגן ראש המטה לביטחון לאומי, וייסד את האגודה לחקר יחסי צבא-חברה. גל הוא גם המוח, המנוע והיו"ר של מנהלת השירות האזרחי (הרחבה של מוסד השירות הלאומי לאוכלוסיות נוספות), ומשמש כראש פרויקט 'שילוב חרדים' של **מוסד שמואל נאמן** למחקר מדיניות לאומית.

במסגרת תפקידיו פקד לא מעט ישיבות קבינט, ועמד בקשרים קרובים עם רמטכ"לים וראשי ממשלה. מחקרו האקדמי הניב עד כה שישה ספרים ועשרות מאמרים, שחלקם זכו לתהודה בינלאומית. גל גם מחזיק בזכות היוצרים על מטבע הלשון המוכר לכולנו, "החוסן הלאומי".

"תמיד אהבתי לטייל בארץ עם ספר תנ"ך ביד" חיילים בבקו"ם
צילום: אלי דסה

לצד הישגיו המקצועיים, בשיחה פנים אל פנים הוא מתגלה כאדם צנוע, נעים סבר והליכות. "נולדתי בחיפה והתחנכתי שם", הוא מספר ל"דיוקן", בראיון ראשון מאז שפרסם את סדרת המחקרים על ההדתה. "עד כיתה ה' למדתי בבית הספר הדתי 'יבנה', בעיקר בגלל שהוא היה הסמוך ביותר לביתנו, אבל גם מכיוון שהוריי היו מסורתיים על גבול הדתיים.

"אבי לא חבש כיפה, אבל החגים והמסורת היו מאוד משמעותיים אצלנו. אחד ה'שוקים' הגדולים של חיי היה כשעברתי מ'יבנה', שבו למדו רק בנים, לבית הספר הריאלי, שם הושיבו אותי ליד הילדה הכי יפה בכיתה. לקח לי הרבה שעות להתאושש. אני אומר את הדברים כדי להדגיש שנחשפתי לחינוך הדתי, והוא חלק מנוף ילדותי.

"בצבא שירתי בנח"ל והשתחררתי כקצין. אחר כך התחלתי ללמוד פסיכולוגיה בירושלים. מלחמת ששת הימים פגשה אותי בלימודי. גויסתי למילואים בחטיבה הירושלמית, עברנו קרבות עזים, וחברים טובים מהפלוגה שלי נהרגו. אחרי המלחמה, בגלל שהיינו יחידת סיור, שוטטנו במשך חודשיים בכל שטחי יהודה ושומרון. היינו הראשונים שחרשו את חבלי הארץ המשוחררים, וזו הייתה חוויה מדהימה, שיכרון חושים.

"תמיד אהבתי לטייל בארץ עם ספר תנ"ך ביד, ואחרי המלחמה זה הפך להרבה יותר מרגש. הרגשתי חיבור עמוק ונכון בין החברה הישראלית לבין אותם חבלי ארץ - אבל הייתה אצלי גם ההבחנה בין הרגשות והזהות לבין המצב הפוליטי. מבחינה פוליטית גדלתי בשמאל ועודני משתייך אליו. חשבתי שבעקבות הניצחון האדיר נחזיר את השטחים הללו, ויהיה שלום, ונוכל לחזור ולטייל בהם בבטחה".

"היינו הראשונים שחרשו את חבלי הארץ המשוחררים, וזו הייתה חוויה מדהימה, שיכרון חושים". הרב גורן תוקע בשופר לאחר כיבוש העיר העתיקה צילום: לע"מ

עם השחרור ממילואים חזר **גל** ללימודים, אך לא עבר זמן רב והוא מצא את עצמי שוב בשורות הצבא. "במלחמת ההתשה שכנעו אותי לשרת כפסיכולוג הראשי של חיל הים. מי שהיה צריך למלא את התפקיד נפטר לפתע מהתקף לב, ופנו אליי בבקשה להתגייס למאמצים של מערך המילואים, שנועד להקל על הצבא הסדיר בזמן המלחמה.

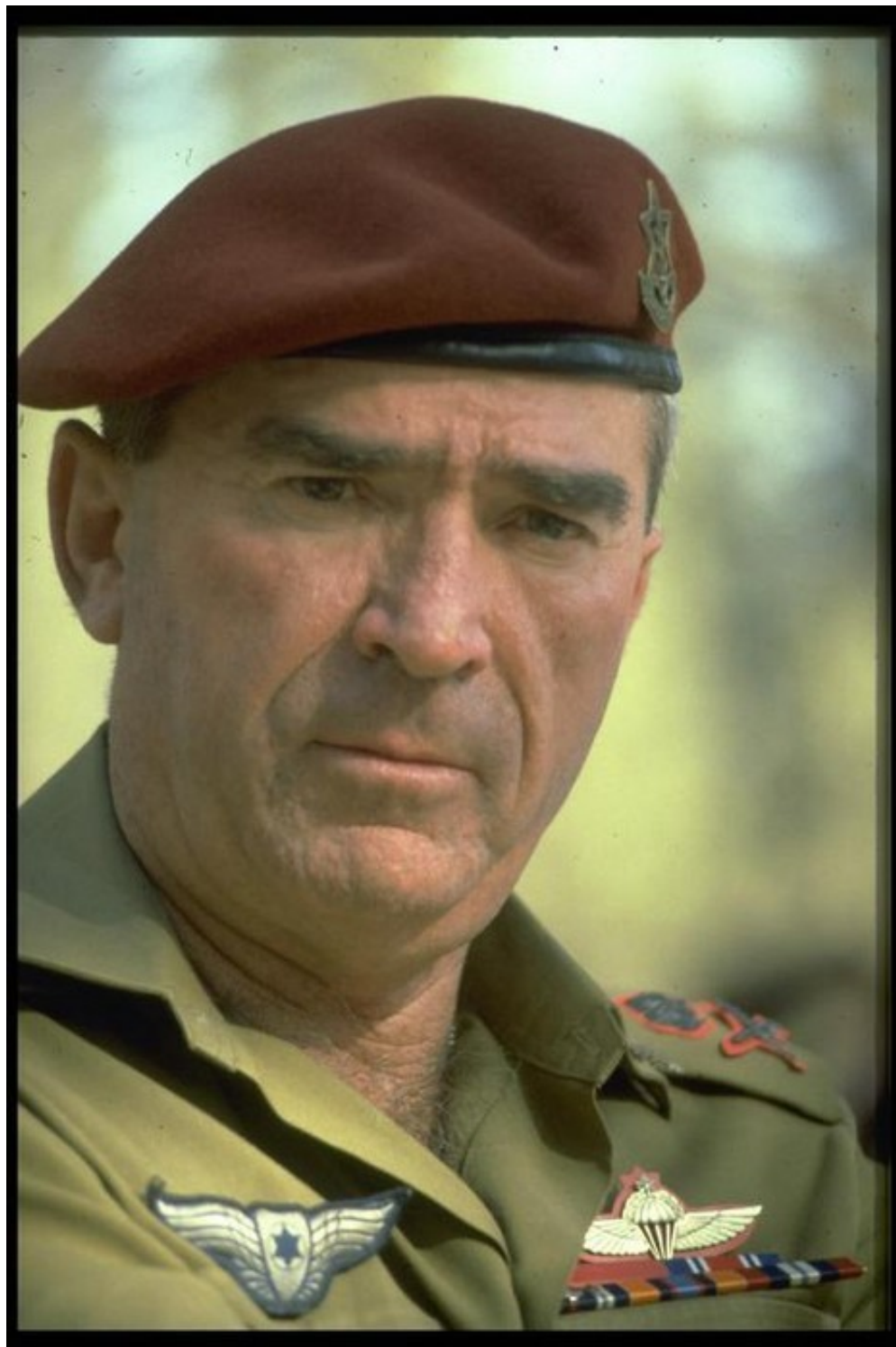
"הסכמתי לבוא לשישה חודשים, ונשארתי לשלוש שנים מרתקות מבחינה מקצועית. עבדתי המון עם שייטת 13, התלוויתי לחפ"ק בכל המבצעים המפורסמים. אלה שנים שבהן ספינות הטילים מגיעות לחיל, הצוללת דקר נעלמת, האונייה אילת מוטבעת. היה הרבה אקשן מבצעי, והפסיכולוגיה שיחקה תפקיד משמעותי בתוך זה".

רפול התעקש להצמיד מסוק

עם סיום הקדנציה שלו בחיל הים, בעודו עומד בבקו"ם ומתכוון להשתחרר, קיבל **גל** הזמנה להתייצב אצל ראש אכ"א, אלוף שלמה להט (צ'יץ'). "הוא שאל אותי מה התוכניות שלי להמשך. סיפרתי לו שהתקבלתי ללימודי דוקטורט בברקלי, והוא, בלי להתבלבל, העלה 'הצעה שלא תוכל לסרב לה': הצבא יממן את כל לימודי הדוקטורט, כולל הוצאות המחיה של זוג עם שני ילדים, ובתמורה - לכשאחזור אתמנה לפסיכולוג הראשי של צה"ל. 'אני מבין שזו החלטה כבדת משקל', הוא אמר, 'ולכן אתן לך לחשוב על זה בדיוק 24 שעות'. למחרת, אחרי התייעצות עם אשתי עבריה, חזרתי אליו עם תשובה חיובית".

הדוקטורט שלו עסק במצבי לחץ, "נושא שמעניין אותי כי הוא נוגע באחת החידות הגדולות של האדם: מה בדיוק מתרחש אצלנו, במצבים קיצוניים של לחץ? זה כמובן התכתב עם עבודתי בצבא, אבל גם עם תחביבי האישיים כגון רחיפה וצניחה חופשית.

"חזרתי לארץ ב-75', וכעבור שנה התמנתי לראש ענף פסיכולוגיה. תוך שנתיים הפכתי את זה מענף בחיל חינוך למחלקה שלמה של מדעי ההתנהגות (ממד"ה). מסגן-אלוף קודמתי לאלוף-משנה, ובהתאם מתפקיד של שלוש שנים זה הפך לתפקיד של שש שנים".

"הרגיש שזו מלחמה שיש בה מורכבויות חדשות, ודרש דיווח שבועי על מצב המורל ביחידות". הרמטכ"ל רפאל איתן ז"ל רפול צילום: סער יעקב לע"מ

ב-82' פורצת מלחמת לבנון הראשונה, שבה היבטים הפסיכולוגיים מתגלים כמשמעותיים למערך הלחימה. "הרמטכ"ל רפול הרגיש שזו מלחמה שיש בה היבטים נוספים ומורכבויות חדשות. היו שם סירובי פקודה, דילמות, התמודדות עם מצבים שעד אז לא היו מוכרים, ורפול לקח את זה מאוד ברצינות. הוא העמיד לשירותי מסוק צמוד – אף שאמרתי לו שאסתפק בג'יפ ונהג - ודרש דיווח שבועי על מצב המורל ביחידות".

היכן באה לידי ביטוי המורכבות שעליה אתה מדבר?

"למשל במקרה של מח"ט השריון אלי גבע, שביקש להשתחרר מתפקידו מטעמי מצפון. רפול שחרר אותו לא רק מתפקידו אלא משירותו בכלל. לימים השתמשתי בסיפור הזה כמקרה מבחן למאמר בכתב-עת יוקרתי. בשנים שעברו מאז אני כל הזמן בוחן את הדילמות שמעסיקות את הצבא כארגון, ואת אנשי הצבא כבני אדם בתוך הארגון".

לפני שנתיים הקים **גל** את 'אגודת חוקרי צבא-חברה'. "זו אגודה שיש בה כלכלנים, משפטנים,

היסטוריונים, פילוסופים, סוציולוגים ופסיכולוגים", הוא אומר. השילוב הבינתחומי הזה, כנזכר לעיל, מתבטא גם בספר 'בין הכיפה לכומתה'. "צריך להבין שהספר הוא תולדה לא רק של מחקר ספציפי, אלא של תפיסת עולם בדבר עצם מהותו של המחקר. תפקידו של חוקר בכלל, וחוקר חברה במיוחד, הוא לזהות תופעה, עדיף ברגעי היווצרותה; למפות ולנתח אותה, להבין מהיכן ומדוע היא צומחת ומה השפעותיה; ובמידת האפשר גם להצביע על כיווני פעולה נחוצים - איך לטפח או למנף את התופעה אם היא בריאה, איך לאזן אותה או לשרש אותה אם היא מסוכנת. זו האחריות של המדע באופן כללי, לשרת את החברה. זה קצת כמו רופא משפחה. יש כאן גם אלמנט של רפואה מונעת, ולא רק של זיהוי הבעיות בדיעבד".

אתה חושב שנושא היחסים בין דת לצבא היה מעורר בך כזה צורך להצביע על כיווני פעולה, גם אילו חיית במדינה אחרת?

"תראה, אני חבר בכמה ארגונים של יחסי צבא-חברה בעולם, ואני רואה שעמיתיי בארצות אחרות מתמקדים בשלבים הראשונים של התהליכים האלה, ועוסקים יותר בניחות ובהצבעה על התופעות. אני חושב שבארץ יש מרכיב משמעותי של ייעוץ והצעת פעולה, וזה קשור לכך שהצבא ומערך הביטחון אצלנו הם דומיננטיים הרבה יותר מאשר במקומות אחרים. קח למשל את תקציב הביטחון בקנדה - הוא במקום ה-18 בין משרדי הממשלה, וזה מראה על סדר העדיפויות הלאומי שלהם. הביטחון פה בהרבה היבטים הוא הרבה יותר משמעותי, ובהתאם לכך היחסים שבין החברה לצבא הרבה יותר משמעותיים.

"החברה הישראלית גם שונה מאחרות בדינמיות המטרופוליטאית שלה. אני עוסק גם במחקרים השוואתיים, ולא ראיתי חברה נוספת שעוברת תמורות ושינויים קיצוניים כמו זו הישראלית, והרבה מהשינויים האלה קשורים בנושא הביטחוני-צבאי. לכן בארץ זה הרבה יותר דומה לרופא עם מחויבות לפציינטים שלו. אני לא יכול להגיד שאני רופא המשפחה של החברה הישראלית, אבל אני מרגיש את המחויבות ואת האחריות האלה כלפי החברה שלנו. ואצלנו הצורך לזהות את הדברים מוקדם הוא חיוני. בנושא של תהליך ההדתה בצה"ל אני חושב שהחופים שלי נכונים, ואני מזהה פה תופעה מעניינת ולא שולית. לכן חובתי כחוקר היא לזהות, לנתח, למפות ולהציע".

נאום על מכסה הג'יפ

יש כאלה שמבקרים את הפרויקט, ורואים אותו כמוטה אידיאולוגית מעצם קיומו. מה ההבדל בין הדומיננטיות של הדתיים כיום לבין הדומיננטיות של בני ההתיישבות העובדת בעשורים קודמים? למה אז לא קמה זעקה?

"קודם כול, גם הדומיננטיות שלהם הייתה בעייתית. בן-גוריון זיהה זאת ואפילו דאג שחלק מהמנהיגים של אנשי ההתיישבות העובדת יופרשו מהצבא. הדוגמה הקלאסית לכך היא סיפורו של יגאל אלון, שהיה יכול להיות הרמטכ"ל, אילולא בן-גוריון מנע זאת ממנו. בן-גוריון ידע שעודף אידיאולוגיה בצבא עשוי ליצור בעיה, גם כשזו אידיאולוגיה 'שמאלית'. ייתכן שאם המצב ההוא היה נמשך, היינו היום מדברים על הספר 'בין החולצה הכחולה והחולצה הירוקה'. אבל התהליך נבלם".

מה שאתה אומר על בן-גוריון מעניין, אבל זה לא משהו שידוע לכלל הציבור, אלא בעיקר להיסטוריונים. האתוס היה אחר. האתוס של ההתיישבות העובדת היה בכל מקום. "צריך לזכור שלא הייתה שם אידיאולוגיה שהיא מקבילה ונוספת וחינונית לזו של השירות הצבאי. האידיאולוגיה של ההתיישבות העובדת הייתה קיימת, אבל המקומות שבהם היא פגשה את הצבא לא היו מסוכנים, כי המטענים שלה לא התנגשו עם פעילות צבאית שוטפת. האידיאולוגיה הדתית כן עשויה לזלוג לשגרת החיים ולשפה היומיומית של הצבא.

"ידע שעודף אידיאולוגיה בצבא עשוי ליצור בעיה, גם כשזו אידיאולוגיה 'שמאלית'". בן גוריון ויגאל אלון צילום: פריזן משה לע"מ

"זו לא הטפה - שגם היא קיימת לפעמים, וזה חמור בפני עצמו - אבל היא עשוי להפוך להטפה בלי ששמים לב לכך. בצה"ל, בשונה מצבאות אחרים, המפקדים הם המחנכים, והמסרים שלהם הם מסרים מְחַבְרָתִים. לכן צריכים להיות מודעים לתהליכים האלה. אגב, יש גם טענה שתהליך ההדתה קיים בחברה הישראלית כולה, ולכן לא מבינים מהיכן התמיהה שלנו לגבי הצבא.

"הבעייתיות אם כן היא בעצם נוכחותה של האידיאולוגיה. ברגע שהחברה הדתית מגיעה לצבא עם אידיאולוגיה נוספת, יש פוטנציאל של עימות שמחייב התייחסות. אני לא חושב שקיימת קונספירציה, למרות שיש מי שחושב כך. בעיניי זה חלק ממאמץ כולל לתפוס עמדות כוח, כדי שביזם ההכרעה, אם וכאשר יגיע, המגזר הדתי יהיה ערוך ומוכן להתמודד ולהשפיע על המצב".

כל נקודת מבט היא תוצר של רקע אידיאולוגי. דברים מסוימים תופסים את תשומת לבנו בין היתר בשל הרגישות שלנו באותו התחום. אולי גם מערכת הבקרה שלך מעוצבת על ידי אידיאולוגיה?

"אני שולל את זה על הסף. יש כאלה שחושבים שאני יוצא נגד הציבור הדתי, אבל אני לא. תפקידי כחוקר חברה הוא לזהות תופעה ולנתח אותה. ברור שחלק ממה שאני מזהה קשור למי שאני ולמה שנוגע בי - אבל זה בא ממקום של אכפתיות, של מודעות ושל אחריות".

אחד המוקדים שאליהם מכוונת טענת ההדתה היא הרבנות הצבאית, שלדברי המקטרגים פולשת בשנים האחרונות לתחומים שאמורים להיות באחריותו של חיל חינוך. במקום להסתפק בהשגחה על הכשרות ובאספקת צרכי דת, כך נטען, שואפת הרבנות להחדיר בחיילים ערכים 'הודיים', כלומר דתיים-לאומיים.

"זה תמיד היה ברקע, כמו שמראה אחד המאמרים בספר באמצעות סקירה היסטורית של הרבנות הצבאית", אומר **גל**. "אבל אני מעדיף לשתף אותך בסיפור אישי. בששת הימים, אחרי ששחררנו את ירושלים וכבשנו את כל הגוש, התארגנו לקראת הכניסה לחברון. זה היה לפנות בוקר, כולנו דרוכים, ופתאום מגיח הרב שלמה גורן, עולה על מכסה מנוע של ג'יפ ומרביץ דרשה באוזני הלוחמים שיוצאים עוד רגע לקרב. 'זכור את אשר עשה לך עמלק', הוא אומר. 'הם שחטו את ילדינו... דם תחת דם... עין תחת עין' וכדומה.

"באותם הרגעים, כלוחם צעיר ובתוך הרגש הכללי של המלחמה, לא חשבתי שזה יוצא דופן. יום לפני כן הרב גורן תקע בשופר בכותל, וכולם היו בהתרגשות גדולה. בשעת האמת, המחיצות לעתים מיטשטשות. למזלנו גם לא פגשנו אויבים, וחברון הייתה כנועה כשהגענו. לא היה דם ולא היו עיניים. אבל כיום זו בעיניי סוגיה שאיננה מובנת מאליה, והיא דורשת תשומת לב רצינית. בארה"ב למשל, הגדרת התפקיד של אנשי דת היא לתת שירותי דת, וזה יכול להיות כומר, רב או אימאם. זו גם פקודת היסוד של הרבנות הצבאית, אבל הרבנות בצה"ל תמיד חרגה מההגדרות שלה. בשנים האחרונות אנחנו רואים שהגבולות בינה לבין חיל החינוך אינם ברורים, וצריך להסדיר את העניין הזה".

גל גם מוצא נקודות אור במפעלותיה של הרבנות היום, לעומת מה שהיה מקובל בשנים קודמות: "הרבנות הצבאית נעזרה בעבר ברבנים שהגיעו מחוץ לצה"ל, והם עשו מיסיונריות באופן לא מבוקר. היום זה במדים, והמחויבות היא בראש ובראשונה לצה"ל. אבל מובן שהמצב הקיים הוא מתוח, ויש אינטרסים לכאן ולכאן. חיל החינוך נרדם במשמרת, נוצרה אנומליה קשה, וצריך לתת על זה את הדעת. כשהרבנות לוקחת אחריות על תכנים חינוכיים ופיקודיים, היא יוצרת מצב חדש לגמרי וההשלכות שלו אחרות לגמרי. וכאן הפוטנציאל של הסכנה".

כשהצבא מפחד

"אכן, ישנה מגמת עלייה במספר ובמידת הנוכחות של משרתים בני הציבור הדתי-לאומי בצה"ל, בייחוד ביחידות שבהן הם לא שירתו בעבר, אך אין מדובר בתופעה הייחודית לצבא. מגמה זו באה לידי ביטוי בכל הרבדים של החברה הישראלית והמשק הישראלי, וכן בתחום העסקי ובעולם התקשורת..."

"אציין כי אני רואה יתרון בהשתלבותם של בני הציבור הדתי ובנותיו בכלל מערכיו של צה"ל, לא רק בשל היבט מיצוי כוח האדם, אלא גם בשל היותה של קבוצה זו אוכלוסייה ערכית וציונית המבססת את חוסנו המוסרי של צה"ל. בהקשר זה, ראוי לציון הציונות הדתית על שלקחה על עצמה את הובלת שילוב הדתיים בצה"ל, וזאת באמצעות מוסדות חינוך דוגמת ישיבות ההסדר והמכינות הקדם-צבאיות המחנכות לערך השירות."

"אני מבקש לנפץ את המיתוס שהחל להשתרש לאחרונה – לא קיומה של הכיפה ולא היעדרה מהווים שיקול בבחירת מפקדים ובקידום בצה"ל (...). פעמים רבות אינני יודע כלל אם המפקד שבו מדובר הוא חובש כיפה או לא, והדבר כלל אינו מעסיק אותי. מגמת העלייה בנוכחותה של הדת בשורות הפיקוד, אם כן, מהווה בעיניי ביטוי לתהליך טבעי ורחב יותר בחברה רב-גונית ודינאמית" (בין הכיפה לכומתה, אפילו, דבר הרמטכ"ל בני גנץ).

"קיומה של הכיפה ולא היעדרה מהווים שיקול בבחירת מפקדים ובקידום בצה"ל". הרמטכ"ל בני גנץ צילום: יוסי אלון

באחד המאמרים בספר מציעים אודי לבל ושושנה לוביש-עומר להמיר את הדיון על הדתה בדיון אחר: לדבר על אחיזה ברוח הצה"לית של פעם, לפני שהצבא הפך לפוסט-מודרני. "זה אחד המאמרים היותר מרתקים בעיניי, כי הוא חושף היבטים מורכבים ועמוקים, שמזינים מן העין של מי שאינו מאומן כסוציולוג", אומר גל. "לבל ולוביש-עומר מנתחים את המאפיינים הפוסט-מודרניים של צה"ל, שהפך לצבא שוחר שלום, צבא שמפחד מאובדן חיי אדם, צבא שמושפע מאוד מפעילות של ארגונים אזרחיים ושל התקשורת. ההדתה כאן מובנת קצת אחרת - כמגמה שמבקשת לשמור על הימים המפוארים של צה"ל".

אבל כאשר הצבא והחברה כל כך ארוגים זה בזה, האם אפשר לצפות שצה"ל לא יהפוך לצבא פוסט-מודרני, כפי שקורה לחברה הישראלית?

"שאלה מצוינת. אי אפשר לצפות שמהו אחר יקרה. יצחק רבין אמר שצה"ל הוא צבא שבא מן העם וחוזר אל העם. הוא בבואה של החברה הישראלית, ואין אפשרות שיישאר מנוטרל מהתהליכים שמתרחשים בה. אבל, וזה אבל חשוב, צה"ל הוא לא רק דגימה של החברה הישראלית, הוא גם כלי ממלכתי, ויש צורך לשמור על הממלכתיות שלו. זה אומר למשל שחייבת להיות ייצוגיות לכל פלחי העם, וכאשר סקטור אחד גובר, הממלכתיות עשויה לצאת מאיזון. במובן נוסף, חייב להיות מקור סמכות אחיד שמקובל על כולם. לא ייתכן שמפקד בצה"ל יצטרך להתלבט בין שני מקורות סמכות. לצערי, זה מה שעשוי להתרחש.

"צבא לא יכול לסבול מצב שבו יש שני מקורות סמכות, כל שכן כאשר אחד מהם מגיע מבחוץ. מילא כאשר שני המקורות הם בתוך הארגון - המג"ד מול המ"פ, או המפקד מול הקול של המצפון האישי. אבל כאן מגיע מקור סמכות חיצוני לגמרי, וזה מצב חדש".

איך גיוס החרדים ישתלב עם החשש ממקור סמכות חיצוני?

"התשובה שלי מתחלקת לטווח קצר וטווח ארוך. בטווח הקצר, גיוס החרדים יהיה הרבה יותר דומה למצב שרואים למשל בצבא ההודי ובאופן שבו הוא עובד עם החיילים הסיקים שלו. החרדים יוכלו להיות מובלעת בתוך הצבא, שמטופלת באופן נפרד, לא מאוימת ולא מאיימת. הבעיה העיקרית היא איך לגייס אותם, איך למצוא את האיזונים בין עולמם לבין חובתם האזרחית, ואיך לעשות זאת בחוכמה וברגישות, שתכבד אותם ואת המערכת גם יחד. הבעיה עשויה להתעורר בטווח הארוך. אם הצבא יהיה בעל גוון דתי חזק מאוד, ואם תהליכי ההדתה שאנו רואים היום משיכו מבלי שיינקטו כלפיהם הצעדים הנדרשים, קשה להעריך מה יהיו המשמעות של זה".

"החרדים יוכלו להיות מובלעת בתוך הצבא, לא מאוימת ולא

מאיימת" צילום: יוסי אלוני

המילה הדתה הייתה אולי חדשה בעבורך, אני אומר לד"ר גל, אבל מי שרועה בשדות מחקר הדתות מכיר אותה היטב, וגם את המורכבות של השימוש בה. זו מילה שמתאימה לעולם הנוצרי וצומחת מתוכו, אבל לא תמיד תואמת מסגרות דתיות ואתניות אחרות, כגון היהדות או האסלאם. האם ייתכן שהמארג של החברה היהודית בישראל ושל צה"ל, עשיר לאין-שיעור מן ההבחנות הקטגוריאליות של חילוני-דתי-מסורתי? ואם כן, אולי צריך לבחון מחדש את התהליכים?

"נכון שהשימוש שלי במושג הדתה לא בא מהכיוון של מדעי הדתות, ואין בו שום כוונת או משמעות תיאולוגית", אומר גל. "אני מתכוון ב'הדתה' למובן הצר יותר, של הגידול המספרי והשינוי המבני. אני מסכים שהחברה הישראלית כולה עוברת תהליכים שונים שקשורים בהדתה, וזה כולל את כל המורכבות הנידונה כיום של מושג היהדות, שהוא גם לאום וגם דת וגם תרבות.

"קח למשל את ארגון בינה, שמבקש לכונן תרבות יהודית-חילונית שפועלת בזיקה למקורות התרבות היהודיים. הם מדברים על חילוניות, אבל זה גם תהליך של הדתה, במובן שאני נותן למילה. כל אלה הופכים את החברה הישראלית למקרה מיוחד. אני מסכים שהחלוקה המסורתית שהייתה קיימת בין הקטגוריות של דתי, חילוני ומסורתי, הולכת ומיטשטשת. אז כן, קיימים שינויים ביחס למושגים שפעם אפיינו אותנו, ולכן אנחנו נמצאים רק בתחילתו של הדין".

**יותם יזרעאלי הוא מסטרנט ומורה בתוכנית הבינתחומית לחקר דתות באוניברסיטת
תל-אביב**